

Віктар ЖЫБУЛЬ,
кандыдат філалагічных навук

ПЯЛЁСТКІ ЖОЎТАЙ АКАЦЫ

“ЗАГАДКАВЫ” НАТАТНІК УЛАДЗІМІРА ДУБОУКІ

**Уладзімір
Дубоўка
ў высьляцы.**
Пасёлак Почат
Абанскага
раёна
Краснаярскага
краю, канец
1940-х гг.

Аповесць “Жоўтая акацыя” (1967) – першая празаічная кніга Уладзіміра Дубоўкі (15 ліпеня 1900 г., паводле іншых звестак 1901 г., в. Агароднікі Вілейскага павета, цяпер Пастаўскі раён – 20 сакавіка 1976 г., Масква), вядомага перадусім у іпастасі паэта. Твор уяўляе з сябе навукова-прыгодніцкую аповесць (так вызначыў жанр сам аўтар) для падлеткаў, дзе галоўныя героі – юныя натуралісты з Бацяноўскай школы, якія пад кіраўніцтвам настаўнікаў, але найперш дзякуючы ўласнаму энтузіязму праводзяць на школьнай сядзібе навуковыя даследы, узбагачаючы яе новымі раслінамі. Школьнікі прышчапляюць ігрушыну на таполі, а кедр на сасне, засяваюць навакольнае асяроддзе сабраным на Палессі вадзяным арэхам, даглядаюць ляшчыну, вывучаюць жоўтую акацыю, гарох, ліпу, дуброўку, чарнаягадны паслён і іншыя карысныя расліны, якія маглі б знайсці практычнае прымяненне.

Акрамя гэтага, на думку пісьменніцы і даследчыцы літаратуры Ганны Севярынец, твор утрымлівае і элементы эзопавай мовы. З дапамогай яе аўтар паспрабаваў у зашыфраванай форме згадаць пра літаратурна-мастацкае згуртаванне “Узвышша”, да якога належаў сам і многія таленавітыя літаратары якога былі рэпрэсаваныя. Завадатар юннатаўскага гуртка “Жоўтая акацыя” Адам Скрыпка і імем, і пэўнымі рысамі паводзінаў нагадвае тэарэтыка “Узвышша” Адама Бабарэку. Скрыпкава сачынен-

не па біялогіі кампазіцыйна, структурна і канцэптуальна «паўтарае легендарныя “Тэзісы” “Узвышша”, надрукаваныя ў першым нумары адпаведнага часопіса», толькі там размова ідзе пра літаратуру, а тут – пра батаніку. А ў эпизодзе, калі “настаўніца выганяе Скрыпку з класа – і разам з ім выходзяць усе вучні”, даследчыца ўгледзела магчымую алузію на сыход будучых узвышэнцаў з “Маладняка”. На карысць такога прачытання сведчыць, напрыклад, факт, што ў перапісцы з рэдактарам кнігі Уладзімірам Шахаўцом У. Дубоўка прасіў “паставіць пад тэкстам фінальную дату заканчэння працы над рукапісам: 26 траўня 1966 г.” [7, с. 310]*, а менавіта ў той дзень спаўнялася 40 гадоў з даты заснавання “Узвышша”, пра што У. Дубоўка, адзін з лідараў суполкі, ніколі не забываўся...

Тэма эзопавай мовы – не толькі ў “Жоўтай акацыі”, але і ў творчасці У. Дубоўкі ўвогуле – надзвычай цікавая, і мяркую, мы да яе яшчэ вернемся. Але сёння хацелася б паразмаўляць не так пра саму аповесць, як пра іншы звязаны з ёю дубоўкаўскі рукапіс, што захоўваецца ў Беларускай дзяржаўнай архіве-музеі літаратуры і мастацтва (фонд 27, воп. 3, адз. зах. 12). Гэта нататнік ці, дакладней, стосік аркушаў з нататніка, на першым з якіх рукою аўтара пазначана: “Да Жоўтай акацыі”. Ганна Севярынец назвала яго цікавым дакументам, маючы на ўвазе, што У. Дубоўка, як лічыцца, “не пакінуў чытачам успамінаў пра дваццаць восем год сваіх трагічных выпрабаванняў у высьляцы і лагеры”, а тут – мяркуючы па загаловах (“У чэбаксарскім астрозе”, “Тайга”, “Агарод у зоне”, “У лагеры”) – “тыя самыя лагерныя ўспаміны, якіх не хапае сучасным дубоўказнаўцам”. Даследчыца шкадуе, што рукапісы “на жаль, пакуль яшчэ не расчытаныя – аловак крышыцца, пачырк слаба зразумелы, таму над тэкстамі павінны працаваць палеографы” [7, с. 309].

Менавіта гэтае інтрыгоўнае выказванне падштурхнула мяне паспрабаваць усё ж такі расчытаць Дубоўкаў нататнік, настолькі, наколькі гэта магчыма, і адказаць у тым ліку і на пытанні, заданыя Г. Севярынец: «Што гэта: будучыя мемуары, схаваныя ад ворагаў пад загаловам дзіцячай аповесці? Ці сапраўды накіды да “Акацыі”?»

* Спіс літаратуры будзе пададзены з заключнай часткай артыкула.

Калі дакладней, архіўная справа № 12 складаецца з некалькіх нататнікаў. Першы (арк. 1–18) утрымлівае асобныя дзённікавыя занатоўкі за ліпень – жнівень 1962 г. (таксама вартыя расчывання і даследавання). Другі (арк. 19–48) – разнастайныя выпіскі пра ўласцівае раслін, асобныя вершаваныя і прэзаічныя накіды. І, нарэшце, трэці (арк. 49–59) – тыя самыя аркушыкі без вокладкі пад агульнай назвай “Да Жоўтай акацыі”.

Мы сапраўды маем справу з чарнавымі накідамі. Падобна, што У. Дубоўка пісаў вельмі спяшаючыся і выключна для сябе, таму зусім не клапаціўся пра разборлівасць почырку, часта скарачаў словы або проста не дапісваў іх да канца. Аднак пісьменнік не забываўся паслядоўна аддзяляць накіды ад аднаго доўгімі ці кароткімі гарызантальнымі рысамі.

Першы накід з нататніка яшчэ цалкам чытэльны і апавядае пра забавнае здарэнне з адным з сьсылных (бо з кім яшчэ стасавалася У. Дубоўка ў таіжэ?):

Тайга. Мы ідзем. Азіраемся на ўсе бакі: усё нова, цікава. Ляжаць гіганцкі[я] дрэвы, паваленыя некалі наваленіцай. Таўшчыня – казачная, ледзь не на два метры. Адзін наш вясельчак заскочыў на такое дрэва, як бы на трыбуну. Пачаў прамову:

– Таварышы! Ува[га]! Дык слухайце, што я скажу...

Раптам нічо[а] не стала, таварыш растаў зьмі. Толькі ўзняўся на тым месцы высокі слуп дыму.

– Што за дзіва? Пякельная моц?! Дзе ж наш чалавек?

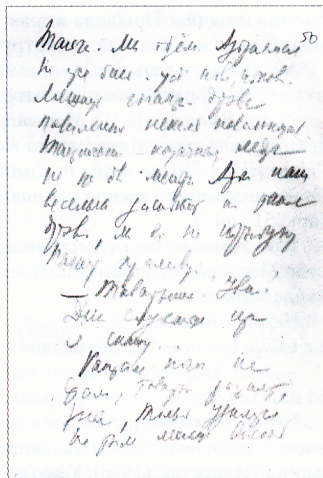
Раптам пачулі мы працяг прамовы, як з зямлі: – Браткі! Ратуйце!

Аказваецца – дрэвы стухлелі, ён праваліўся ў адаробку, а вылезці не можа. Выцягнулі.

– Ну як, калі пачуем працяг прамовы?
– А каб вы загінулі!!! (арк. 50–50 адв.).

Падобны эпізод сапраўды ёсць у аповесці “Жоўтая акацыя”. Але з “тайгі” дзеянне перанесена ў Палескую пушчу, і героі – не сьсылныя і не лагернікі, а тыя самыя юннаты. Адзін з іх, Гіляр Стома, ускочыў на вялізны стухлелы пень і, жартоўна абвясціўшы “сход юных натуралістаў”, прытупіў нагою. Атрымалася тое самае, што і з героем накіду, – “праваліўся ў нізізну, у тухляціну”, якая “паднялася хмараю над ім” [2, с. 221]. Мала таго, у каранях пня аказалася логва барсукі, ён узяў гучны ёкат, пабег і быў застрэлены лесніком Цімохам Сымонавічам. Накід наводзіць на думку, што перажытае і пабачанае ва ўмовах ссылі – асабліва тое, што датычыць з’яў прыроды, – У. Дубоўка мог выкарыстаць такі і ў аповесці для падлеткаў.

Збольшага можна расчытаць і накід “Чэбак[арскі] астрог”:

Старонка з нататніка “Да Жоўтай акацыі”.

Барон Остэн-Сакен. Стары. Зняволе[ны]. Вялончэлісты. Увесь дзе[нь] трымае кій, а па ім пілікае мален[ькай] палачкай, як смыкам, і перабірае пальцам, як п[а] ладах. Чува[шы] завуць яго вар’ятам, баян[ца] яго, бо ў яго воку [нрзб.]. Ён не бач[ыць], не чуе нік[ога] навак[ол], ён прац[уе], тв[орыць], адг[ра]е ўсе свае любім[ыя] музыч[ныя] творы (арк. 51).

Галоўны герой накіда – вядомы ў свой час вяланчэліст, канцэртмайстар і педагог Леў Эрнэставіч Остэн-Сакен (1879–1938), які 27 кастрычніка 1937 г. быў арыштаваны, а 22 верасня 1938 г. асуджаны да найвышэйшай меры пакарання. Вынікае, што У. Дубоўка сапраўды мог бацьчы музыканта ўвосень 1937 г., бо і сам пасля паўторнага арышту знаходзіўся ў Чэбаксарскай турме з 28 ліпеня як мінімум да 16 лістапада 1937 г., дня вынесенага прысуду. Апісанае У. Дубоўкам пацвярджаецца сведчаннямі народнага артыста Чувашыі Пятра Філіпава. Былы вучань Л. Остэн-Сакена апавядаў, як пасля вайны ў гасцях яму давалася пазнаёміцца з адным чалавекам – былым турэмным надзіральнікам – і той успамінаў, што некалі ў турме бачыў старога, які ўяўляў, нібы грае на вяланчэлі, трымаючы замест інструмента палку і водзячы, быццам смычком, другой палкай: “Я падумаў адразу пра Льва Эрнэставіча. Але нічога сказаць тады не мог” [6]. Накід У. Дубоўкі не пакідае сумневаў: так, гэта быў менавіта ён, Леў Остэн-Сакен. Бязлітасныя сталінскія рэпрэсіі сутыкнулі разам беларускага паэта і расійскага музыку ў адной турме, а можа, нават і ў адной камеры.

Дадамо, што ў паводзінах Л. Остэн-Сакена бадай не было нічога вар’яцкага: у свой час ён вынайшаў апарат, які дапамагае вяланчэлістам-пачаткоўцам пры адпрацоўцы правільнага вя-

дзенна смычка. Прылада якраз уяўляла з сябе палку, якая мацавалася да інструмента [6].

Можна расчытаць і наступны накід, толькі ўжо з сумневамі ў дакладнасці некаторых словаў:

Лагер. Вешаец[и]а (?). *Майстар Маскален[ка] (?)*. *Малады знявол[ены] з-над Ленін[града] (?)*. *“Цярп[і]”*. – *“Што табе не хапае? Я дала яму, бо ён можа так і памрэ, не пазнаўшы гэтага”* (арк. 51 адв.).

Што ж мог не паспець спазнаць малады майстар Маскаленка (самагубца?) – застаецца толькі здагадацца.

Чытаем далей:

Сібір. Почат. Маленькі хлопчык:

– *Дзед Мароз! Не чапай нам агуркі!* (арк. 51 адв.).

Гэты два радкі (у рукапісе – тры) у выніку выраслі ў цэлае невялікае апавяданне, што ўвайшло ў кнігу “Пялёсткі” (1973). У яго аснове – сустрэча ля калгаснай крамы з хлопчыкам, які “*быў ласы да гуркоў*”. А бабуля яму сказала, што сёння прыйдзе вялікі Дзед Мароз і забярэ або намарозіць усе гуркі. Вось ён і пайшоў з хаты шукаць таго Дзеда Мароза, каб папрасіць яго не чапаць гуркі. Заўважыўшы ў натоўпе ля крамы вялікага дзеда з белага бародою, ён і накіраваўся да яго, гэта значыцца – да мяне, і пачаў прасіць, каб я абмінуў іхні сарод” [4, с. 142]. Толькі васьм Почат ні ў апавяданні, ні ўвогуле ва ўсёй кнізе не згадваецца. А менавіта так называўся пасёлак у Абанскім раёне Краснаярскага краю, дзе у 1949–1958 гг. адбываў чарговую (і апошнюю) ссылку У. Дубоўкі.

Сібірская тэма (агарод, заўважым, – “у зоне!”) працягваецца і ў наступным накідзе, занатаваным таксама ў выглядзе амаль што планаканспекта:

Агарод у зоне. Злодзей. Даем рэдзькі. Агуркі. Апыленне. Парожныя. Агруст. Залятаў Лабанаў. Кіем па стале. Тапільская, [нрзб.]. “Каб лж[ала?] балота наперад” (арк. 52).

Хто такі Лабанаў і Тапільская – высветліць, на жаль, пакуль не атрымалася. У параўнанні з гэтым далейшы накід выглядае больш інфарматыўным:

Прыезд інспектара ў Мядзельскую школу. “Чем накрыта лягуш[ка], шерстыя или пухом?” Сын каваля Амброжы і заікаўся:

– *Апі-пі-пі – п-п-п-пухам* (арк. 52).

Гэты рэальны эпізод з жыцця стаў асновай для апавядання “Што расце на жабынай скуру?” – зноў-такі, з кнігі “Пялёсткі”. У творы ідзе гаворка пра прыезд павятовага інспектара ў школу (дакладней, Мядзельскае двухкласнае вучылішча), дзе вучыўся У. Дубоўка, вясной 1914 года. Тады і атрымаўся канфуз з вучнем, які недарачным адказаў выклікаў смех усяго класа [4, с. 61]. Але цікава, што “заікасты Амброжы”, сын кааператара (але не каваля, як у накідзе і, адпа-

ведна, у рэальным жыцці), з’яўляецца і адным з персанажаў аповесці “Жоўтая акацыя”, дзеянне якой адбываецца ўжо ў 1960-я – прыкладна тады, калі твор і пісаўся: “*Амброжы, той, што крыху заікаўся, быў наогул вельмі слаўны хлопец*” [2, с. 106]. І гэта не адзіны прыклад, калі героі “Жоўтай акацыі” атрымліваюць імёны або прозвішчы рэальных асобаў, з кім быў знаёмы аўтар у часы юнацтва і маладосці. Напрыклад, адну з вучаніц, вялікую аматарку народных песень, завуць Ганна Савіч, а менавіта такія імя і прозвішча мела першая жонка Міхася Чарота, актрыса Першага Беларускага драматычнага тэатра, якая таксама любіла спяваць. Пра Адама Скрыпку, на думку Г. Севярынец, часткова “спісанана” з А. Бабарэкі, мы ўжо згадвалі – дадало яшчэ, што і ў аднаго, і ў другога бацьку звалі Антонам.

Наступны запіс, трэба думаць, адлюстроўвае адно з бібліятэчных уражанняў У. Дубоўкі:

Рожд[ественские] расск[азы] Дикенса. Мае слёзы і... рэзалюцыя нейк[ага] нагулы: “Ну ёё [...] Какая непутевая книга” (г. Чебоксары) (арк. 52).

У Чэбаксарх паэт жыў у перыядсылкі з восені 1934 да ліпеня 1937 г. (а потым, як мы згадвалі, быў арыштаваны і зняволены ў Чэбаксарскі астраг). І, як і яго высланыя сябры па “Узвышшы”, рабіў у выгнанні ўсё магчымае дзеля сваёй самаадукацыі і пашырэння літаратурнага і філасофскага кругагляду. А “Калядныя аповесці” Чарльза Дыкенса, даступныя ў той час найперш у рускіх перакладах Кацярыны Ціхамандрыцкай (асобнае выданне 1904 г.), прымудзілі яго нават плакаць.

Далей:

Падняцце цяжараў. Кіла ў дурнога Біюцкага. Чаму? – Ад цяжару, кажуць. Запавет бацькаў: бяры н[а] плечы тое, што сам аберуч падымеш ад зямлі (арк. 52 адв.).

Янук Біюцкі – персанаж аднайменнага апавядання з кнігі “Пялёсткі”, дзівакаваты народны майстар, які мог выразаць з палена фігурку любога звера, птушкі ці кузуркі – каго “ўгледзіць пальцамі”. Але пра кілу (грыжу) у творы няма ні слова, акцэнт тут зроблены на тэме мастацтва, а пра лёс Біюцкага сказана метафарычна і крыху завуялявана: “*Не, не дурань ён быў. Быў ён выдатны майстар-мастак, толькі ўзяў на сябе непасільны цяжар: вызваліць хараство з-над грубай абалонкі. І надарваўся ад такога непасільнага цяжару*” [4, с. 40]. Адпаведна і выснова апавядання гучыць зусім інакш, чым “запавет бацькаў”: “*Вялікі мастак так і сшыоў са свету, не сказаўшы таго, што мог сказаць сваімі творами*” [4, с. 40].

Аднак гэта яшчэ не ўсё: накід у нататніку на гэтым не заканчваецца, ён мае працяг:

У лагеры брыгадзір урка загадаў несьці старыя ліствян[ічныя] шпал[ы], праходзя[чы] н[а] адным. Мой адказ. Драма [?]. Прыход Селіфана-

ва Ал[яксан]др[а] Лларыёнавіч[а]. Яго рэакцыя.
Яго тлумач[энне]:

– Вам быць не 10 год. Вам трэба вярн[уцца]
дадому (арк. 52 адв.).

Такім чынам, тэма падняцця цяжараў ва
У. Дубоўкі першапачаткова была зусім натураль-
на звязаная з успамінамі пра лагер, дзе, як вядома,
знявольеных прымушалі займацца цяж-
кай, знясільвальнай фізічнай працай. Магчыма,
эпізод у змененай форме ўвайшоў у апавядан-
не “Пра спадчыну далёкіх продкаў” – прынамсі,
адзін з яго фрагментаў перагукаецца з тым натагні-
кавым накідам: “*Наша брыгада канчала новы
дом. [...] Прыходзіць прараб, звяртаецца да ўсіх.*

– Браточкі! Маю вельмі тэрміновае, нечакан-
нае заданне. Трэба перанесці лістоўнічнае бярвен-
нае ад штабеля, дзе яно ляжыць, да вашага дома.
Работа гэтая для возчыкаў з коньмі, але іх сёння
няма і не будзе. Яны ўсе заняты далёка адсюль. За
пераноску я заплачу ў падвойным размеры. Насіць
іх можаце як хто здумае: хоць па два чалавекі,
хоць па дзесяці адразу да аднаго бярэня лятіцеся,
абы толькі работа была зроблена” [4, с. 129].

“Брыгадзёр урка” (калі правільна ўдалося
расчытаць апошняе слова) ператварыўся ў нейтральнага
“прабара”, паднявольныя лагернікі – у
звычайных цесляроў і сталяроў, старыя шпалы –
у бярвенне (хоць і тут, і там – лістоўнічнае). Да
таго ж ніякі Аляксандр Лларыёнавіч Селіфанаў
у апавяданні не згадваецца, а згадваецца Сяргей
Аляксандравіч Муратаў – “адзін сталяр, уралец”,
сябар і напарнік У. Дубоўкі...

Наступны запіс – пра незайздросны, але для
савецкага часу прадказальны лёс нейкага Ільі з
Віцебска:

Ілья Мікала (Мікала?) з Віцебс[ка] быў у
Амэр[ыцы], фота: цыліндр, фрак, [нрзб.]. Пры-
гавор (?), работа ў калг[асе], лагер (арк. 53).

Тых, хто вяртаўся ў СССР з замежжа, у
сталінскія часы часта арыштоўвалі і асуджалі
за шпіянж.

На тым самым аркушы:

Вечары ў Пачынку. На кватэру бедн[ай]
жан[чыны], у якой дзяўч[ына] нявест[а], ходзяць
па чарзе чыніць, з вечар[а] к веч[ару]. [нрзб.] пачы-
ны грубка [нрзб.], а маці з кухні праз фіранку
глядзі[ць], хто ж заляца[ецца], д[ы] даг[аняе].
Які жах! (арк. 53).

Тапонім Пачынак (‘новаўтворанае паселіш-
ча, часта на месцы расчышчанага або выпалена-
га лесу’) распаўсюджаны ў Расіі. Такую назву
маюць горад, рака і больш як 80 вёсак. Пра які
менавіта Пачынак пісаў У. Дубоўка – пакуль за-
стаецца загадкай.

З адваротнага боку занатавана знаёмае про-
звішча – “Дыла Я. Л.” [Язэп Лявонавіч Ды-
ла (1880–1972) – празаік, драматург, грамадскі

дзеец, быў асуджаны, як і У. Дубоўка, па справе
“Саюза вызвалення Беларусі” і два незнаёмыя:
“Карабазін з Кнапелем” (ці, можа, увогуле “Кла-
пам”?) – як пазначана пісьменнікам, “Два ня-
божчыкі” (арк. 53 адв.).

Ніжэй – трэба думаць, забаўная гісторыя
з вайсковага побыту дарэвалюцыйных часоў,
якую цяжка зразумець з прычыны слабой
расчытанасці:

Царс[кі] час, ваен[ны] урач заляц[аўся] да
дзяўч[ыны] ды ездзіў з ёй н[а] [нрзб.], а яму салда-
ты не аддава[лі] [нрзб.]. Адн[аму] трэба бы[ло]
на перавязку, а друзі яе [нрзб.]. [нрзб.] н[а] вулі-
цу і во другі яму. [нрзб.] дв[а] [нрзб.], а тады на
[нрзб.]. – Дам на два тыдні (арк. 53 адв.).

А вось занатаваны расказ нейкага расяніна,
з якім, трэба думаць, лёс сутыкнуў У. Дубоўку
ў лагеры ці ссылцы. З філалагічнага пункту по-
гляду гэта даволі цікавае назіранне над тым, як
беларуская лексіка ў пэўных абставінах можа
ўкараняцца ў рускую мову. На жаль, і тут не ўсе
скарачэнні слоў атрымалася расшыфраваць, але
агульная ідэя зразумелая:

Я работал долг[о] с белоруса[ми], оче[нь]
любл[ю] бел[орусский] язык[к], но особен[но] я
зап[омнил] и полю[бил] слов[о] “атрымаць”. Оно
у нас особен[но] был[о] в ходу: атрымаць гро[шы],
атрымаць срок, буд[у] атрымліваць грошы. В по-
ле [нрзб.] звучать? – Ну хор[ошо], что [нрзб.].
В[се] хор[ошо] ус[воили] де[ловое?] сл[ово] грошы.
Вы з в[ашим] сл[овам] грошы [нрзб.]. (арк. 54).

З адваротнага боку – яшчэ адзін накід:

Як у карты гуляц[ь] запрашалі ў Невелі, у
бан[к] 10 рублёў, мне туза. А я – дайце мне на
пятак... Мяне за шыварат і з драбін – далоў,
н[а] цялку (арк. 54 адв.).

Гэта каротка занатавана кульмінацыя буду-
чага апавядання “Каму гульня, а мне – навука”,
што ўвайшло ў кнігу “Пялёскі”, – пра тое, як у
Невелі [павятовым горадзе на Віцебшчыне (па-
сля 1918 г. у складзе РСФСР), куды ў час Першай
сусветнай вайны эвакуавалася Нова-Вілейская
настаўніцкая семінарыя] кампанія карцёжні-
каў (гімназістаў і вайскоўцаў) угаварыла юнага
У. Дубоўку згуляць з імі на грошы, але той зра-
зумець іх хцівую задуму і паспрабаваў па-свойму
знайсці выйсце з сітуацыі:

«Пачакайшы хвіліну, нібыта радзячыся сам з
сабою, я адказаў: “Дайце мне на пятакоч...”»

– А як гэта разумець, – удакладняе банка-
мёт, – на пяць рублёў, значыцца?

– Ды не, – адказваю я, – на пяць капеек.

Тады, нават не заўважыў я, хто, – вырвалі ў
мяне туза з рук, зграбілі мяне ў ахапак ды як тур-
нулі з гарышча на драбіне далоў, ледзьве я галаву
не скруціў” [4, с. 88].

Заканчэнне будзе.